

РОЗДІЛ 2. КОРЕКЦІЙНА ПЕДАГОГІКА

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСОНАНС ЩОДО ІНТЕГРАЦІЇ В ОСВІТІ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL DISSONANCE REGARDING THE INTEGRATION OF CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS IN EDUCATION

У науковому дослідженні здійснено теоретичний аналіз інтеграції в освіті дітей з особливими освітніми потребами. Метою дослідження є вивчення проблемних питань інтеграції в освіті дітей з особливими освітніми потребами. Методами наукового дослідження є теоретичний аналіз і систематизація інформації щодо зарубіжного й вітчизняного досвіду з проблеми вивчення інтеграції осіб у заклади дошкільної й загальної середньої освіти. Завдання дослідження: теоретичний аналіз і систематизація інформації щодо зарубіжного й вітчизняного досвіду з проблеми вивчення інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в загальній освітній умові; визначення форм організації інтегрованого навчання; обґрунтування стану сучасної інклюзивної освіти й можливості інтеграції; розкриття переваг і перспективності інтеграції для дітей з особливими освітніми потребами в загальноосвітніх умовах. Вивчено проблемні питання становлення інтеграції в освітньому просторі в зарубіжних і вітчизняних наукових джерелах; описано форми (моделі) організації інтегрованого навчання; зазначено типи дошкільних закладів, що розглядають навчання згідно з вимогами Базового компонента дошкільної освіти (дитячий садок – заклад дошкільної освіти, ясла-садок – заклад дошкільної освіти, ясла-садок комбінованого типу); викладено рівневу підтримку в загальноосвітніх освітніх закладах відповідно до індивідуальних потреб і можливостей дітей з особливими освітніми потребами: питання забезпечення якісної освіти перекладено на органи державної влади, органи місцевого самоврядування та заклади освіти. Розглянуто перевагу інтеграції дітей з обмеженими можливостями здоров'я в системі загальноосвітнього простору: соціальна й побутова адаптація; забезпечення правом на рівний доступ до освіти; урахування ціннісних інтересів, потреб, індивідуальних, психофізіологічних, інтелектуальних можливостей; формування пізнавальної активності до навчальної діяльності; створення умов для отримання досвіду соціальної взаємодії в оточенні однолітків із типовим психофізичним розвитком; розвиток морально-культурних цінностей. Визначено, що інтегроване навчання має перспективні механізми вдосконалення системи навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами, котрі можуть доповнювати технології інклюзивної освіти.

Ключові слова: інтеграція, інклюзія, діти з особливими освітніми потребами, моделі інтеграції, інтеграція в освіті.

The scientific analysis of the integration of children with special educational needs in education was carried out in the research. The purpose of the study is to examine the problematic issues of integration in the education of children with special educational needs. The methods of scientific research are theoretical analysis and systematization of information on foreign and domestic experience on the problem of studying the integration of individuals in preschool and general secondary education. The task of the study is theoretical analysis and systematization of information on foreign and domestic experience on the issue of studying the integration of children with special educational needs in general educational conditions; determination of forms of organization of integrated learning; substantiation of the state of modern inclusive education and opportunities for integration; disclosure of advantages and prospects of integration for children with special educational needs of general education in the conditions. Problematic issues concerning the formation of integration in the educational space in foreign and domestic scientific sources have been studied; forms (models) of the organization of integrated training are described; the types of preschool institutions that consider education according to the requirements of the Basic component of preschool education are indicated (kindergarten – preschool institution, infant school – preschool institution, kindergarten-combined type); highlighted level of support in secondary schools, in accordance with the individual needs and capabilities of children with special educational needs, the issue of quality education is transferred to public authorities, local governments and educational institutions; the advantage of integration of children with disabilities in the system of general educational space is considered: social and household adaptation; ensuring the right to equal access to education; taking into account value interests, needs, individual, psychophysiological, intellectual capabilities; formation of cognitive activity to educational activity; creating conditions for the experience of social interaction surrounded by peers with typical psychophysical development; development of moral and cultural values; Integrated education has promising mechanisms for improving the system of education and upbringing of children with special educational needs, which can complement the technologies of inclusive education.

Key words: integration, inclusion, children with special educational needs, models of integration, integration in education.

УДК 376-056.2/.3+159.922.76
DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/43/2.7>

Конопляста С.Ю.,
докт. пед. наук,
професор кафедри логопедії
Національного педагогічного
університету імені М.П. Драгоманова

Белова О.Б.,
канд. пед. наук, доцент,
доцент кафедри логопедії та
спеціальних методик
Кам'янець-Подільського національного
університету імені Івана Огієнка

Постановка проблеми в загальному вигляді. Доктрина навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами повсякчас зазнає освітніх змін, які відбуваються під впливом

соціальних, економічних і політичних умов життя. Інтегративне навчання передбачає забезпечення доступності звичайної освітньої програми для осіб з особливими потребами, адаптацію дітей до

загальнозначених умов у той час, коли інклюзивне навчання, що останнім часом активно впроваджується в освіту, здійснює перебудову освітньої системи саме до потреб дитини (розробляються різні освітні програми). У нашому теоретичному обґрунтуванні ми звертатимемо увагу на переваги й проблемні питання інтеграції та інклюзії осіб з особливими потребами, які викладені в зарубіжних і вітчизняних наукових джерелах. Відповідно, завданнями нашого дослідження стає: теоретичний аналіз і систематизація інформації щодо зарубіжного й вітчизняного досвіду з проблеми вивчення інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в загальні освітні умови; визначення форм (моделей) організації інтегрованого навчання; обґрунтування стану сучасної інклюзивної освіти й можливості інтеграції; розкриття позитивних сторін інтеграції дітей з особливими освітніми потребами в систему загальноосвітнього простору; передбачення перспективних механізмів інтеграції в освіту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Позитивні й проблемні питання інтеграційної освіти в європейських та інших країнах розкриваються через педагогічний досвід і наукові дослідження в галузі спеціальної освіти. Щоб покращити рівень життя осіб з особливими освітніми потребами (далі – ОПП) і створити комфортні умови для їхнього навчання та виховання, вченими (M. Ainscow, 1997 p.; C. Clark, 1997 p.; L. Florian, 1998 p.; B. Knight, 1999 p.; B. Norwich, 2000, 2002 pp.) [15; 18; 19; 21; 22; 23] обґрунтована низка чинників, які впливають на успішну інтеграцію в умовах освітніх закладів: така категорія дітей має брати участь у всіх сферах навчальної діяльності (L. Florian, 1998 p.) [19]; важлива їх рання інтеграція (J. Bennett, Y. Kaga, 2010 p.) [16]; батькам надається право виконувати роль партнерів у навчанні своїх дітей (L. Florian, 1998 p.) [19]; необхідне позитивне ставлення до інтеграції всіх учасників навчального процесу (M. Ainscow, 1997 p.) [15]; підтримка на державному рівні інтеграції в освіті (M. Ainscow, 1997 p.; L. Florian, 1998 p.) [15; 19]; уживання різних педагогічних заходів (B. Knight, 1999 p.) [21] та умов (M. Семенович, В. Прочухаєва, 2010 p.) [14], які дозволяють дитині отримати повний і збалансований навчальний досвід; уживання заходів для покращення соціальної взаємодії учнів із дорослими й однолітками (M. Ainscow, 1997 p.) [15]; виявлення труднощів у дітей з ОПП під час їх інтеграції в інші навчальні заклади (Heba Mohamed Wagih Kotb, 1999 p.) [20]; опис моделей інтеграційного навчання та виховання (I. Іванова, 2011 p.; Н. Малофєєв, Н. Шматко, 2008 p.) [3; 6]; забезпечення диференційної діагностики для успішної інтеграції дітей з ОПП (В. Лубовський, 2008 p.; W. Berdine, A. Blackhurst, 2010 p.) [4; 17]; обґрунтування переваг і недоліків інклюзивної та

інтеграційної освіти (В. Бондар, В. Золотоверх, 2019 p.; В. Синьов, В. Бондар, 2015 p.) [1; 13].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Провідна ідея сучасної початкової освіти спрямована на всебічний розвиток дітей відповідно до їх вікових та індивідуальних психофізіологічних особливостей і пізнавальних потреб. Залучення дітей з особливими освітніми потребами в систему загальноосвітнього простору передбачає переосмислення вимог до умов їх навчання та виховання, виявлення труднощів під час навчальної діяльності й окреслення перспективних освітніх механізмів.

Мета статті – вивчення проблемних питань інтеграції в освіті дітей з особливими освітніми потребами.

Виклад основного матеріалу дослідження.

У перекладі з латинської мови «*інтеграція*» (integer – цілий; integrate – доповнювати) – це процес об'єднання менших компонентів в єдиний цілісний механізм, який функціонує як якісне нове утворення на основі спільної мети, діяльності, взаємної згоди [2; 12; 24].

Heba Mohamed Wagih Kotb виявляє труднощі, з якими стикаються діти з особливими освітніми потребами під час їхньої інтеграції зі спеціальних закладів до загальноосвітніх. Учена зазначає, що для розв'язання проблемних питань під час переведення дитини з особливими освітніми потребами на інтегроване навчання в умови дошкільних і загальноосвітніх закладів насамперед необхідно враховувати думку всіх учасників освітнього процесу (погодження самої дитини, її батьків, рекомендації представників спеціальних і загальних установ).

Окрім того, для залучення дітей до масових навчальних закладів потрібно здійснити поетапне інтегрування, яке допоможе дитині поступово адаптуватися до умов навчального процесу. Також обов'язкове обговорення питань інтеграції з фахівцями спеціального закладу (психологами й педагогічним персоналом), які зможуть підготувати дитину до можливих труднощів і полегшити її адаптацію в новому освітньому просторі. Для реалізації такого питання представники спеціальної установи, батьки й сама дитина мають попередньо відвідати заклад, в якому планується навчання. Учасники здійснюють перегляд умов освітнього закладу, зважують на обсяг стандартної навчальної програми й, відповідно, оцінюють можливості самої дитини. Великого значення набуває злагоджена робота вчителя та фахових спеціалістів (логопедів, психологів, учителів-дефектологів), які мають допомогти дитині подолати психологічний, фізичний і навчальний бар'єри.

Зазначимо, що значну увагу науковиця приділяє навчальному досвіду дитини з особливими освітніми потребами, з яким вона потрапляє

в загальний освітній простір. Початковий етап розуміння навчальної програми важкий і потребує додаткових зусиль від дитини й допомоги з боку батьків і педагогічного персоналу. Але, за дослідженнями вченої, діти поступово адаптуються до спільної навчальної програми, а більшість із них налагоджує позитивні взаємостосунки з однолітками й педагогічним персоналом [20].

J. Bennett, Y. Kaga розглядають переваги ранньої інтеграції саме в країнах із розвинутою економікою: з'являється безперервність в інтегрованій системі; більш кваліфікований педагогічний персонал; збільшена увага до змісту освіти; субсидована допомога батькам. Інтеграція, на думку авторів, може змінити суспільне уявлення про дітей з особливими освітніми потребами й забезпечити високу оцінку персоналові, котрий працює в умовах інтеграції [16].

З метою успішної адаптації осіб із психофізичними й інтелектуальними порушеннями до умов дошкільних і шкільних закладів російські вчені М. Малофєєв, Н. Шматко й інші описують моделі інтеграційного навчання та виховання (повне, комбіноване, часткове й тимчасове). *Повна модель інтеграції* передбачає спільне навчання в освітньому закладі (в одній групі або в класі) дітей з особливими освітніми потребами, в яких психофізичний і мовленнєвий розвиток наближається до типових показників своїх однолітків.

Комбінована інтеграція, на думку вчених, є більш адекватною для проведення психокорекційних заходів. Така модель передбачає включення до умов дошкільного (шкільного) навчання однієї дитини або двох дітей, в яких психофізичний розвиток наближений до типового, але вони потребують супровід відповідних фахівців (наприклад, учителя-дефектолога).

Часткова інтеграція забезпечується тоді, коли діти з особливими освітніми потребами недостатньо готові опанувати стандартну освітню програму. Тому в першій половині дня вони навчаються в спеціальних групах (класах), а в другий – залучені до спільної діяльності з дітьми з типовим психофізичним розвитком.

Тимчасова інтеграція розглядає залучення (декілька разів на місяць) до спільних виховних, святкових заходів вихованців спеціальної групи (класу) і всіх дітей навчального закладу [6, с. 6–7].

I. Іванова розглядає соціальну, педагогічну й соціально-педагогічну моделі інтеграції. За її спостереженнями, соціальна модель інтеграції в системі соціальних взаємостосунків об'єднує в освітньому середовищі всіх учасників навчального процесу. За допомогою спеціальних структурних підрозділів створюються умови для комфортного перебування осіб з особливими потребами в освітньому закладі.

Педагогічна модель інтеграції реалізується повною мірою або лише частково за допомогою залучення осіб з особливими потребами до звичайного освітнього середовища зі спеціальною підтримкою.

Соціально-педагогічна модель об'єднує можливості й потенціал освітнього середовища з метою створення оптимальних умов соціалізації дітей з особливими освітніми потребами [3].

В. Синьов, В. Бондар викладають важливість освітньої інтеграції дітей і дорослих із порушеннями психофізичного розвитку. Учені розглядають категорію дітей з інтелектуальними порушеннями, зауважуючи, що саме їм найважче дається адаптація до суспільно визнаних умов. Інтелектуальні порушення перешкоджають досягання стандартно визначених освітніх норм у суспільстві. Це

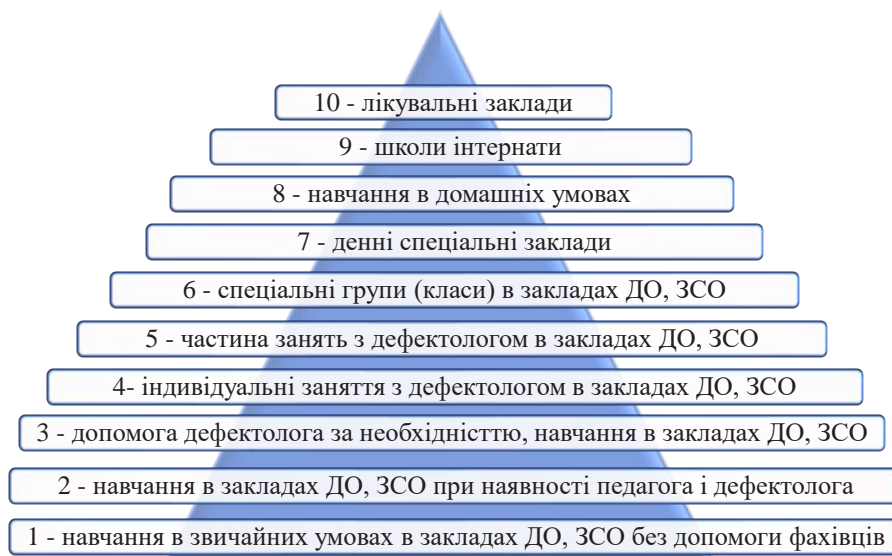

Рис. 1. Континуум форм організації освітнього процесу для дітей з ОП (W. Berdine, A. Blackhurst)

зобов'язує до пошуку особливих підходів в управлінні процесами розвитку й соціалізації такої категорії осіб. Тому з позиції авторів виникає потреба у визначенні мети, змісту, принципів, методів і прийомів, організаційних форм навчання, виховання, розвитку дітей з інтелектуальними порушеннями як складової частини їхньої освіти в різних видах освітньої інтеграції [13].

На думку В. Лубовського, успішна інтеграція можлива лише за умов диференційної діагностики, яка дозволяє уявити потенційні освітні й психофізичні можливості осіб із порушеннями в розвитку для отримання ними знань у загальному освітньому середовищі. Покликаючись на дослідження зарубіжних учених (W. Berdine, A. Blackhurst), автор здійснює порівняльний аналіз континууму форм організації освітнього процесу для такої категорії дітей (див. рис. 1).

Відповідно до ступеня психофізичних та інтелектуальних порушень визначається десять форм організації навчального процесу. Для дітей із важкими порушеннями в розвитку, які не можуть бути залучені до інтегрованого навчання та потребують лікування, передбачено диференційні умови навчання: в лікувальних закладах (10), школах-інтернатах (9), навчання в домашніх умовах (8).

З менш вираженими порушеннями в розвитку дитина в першій половині дня відвідує денні спеціальні заклади, а в другій – за межами освітніх установ знаходиться серед своїх однолітків із типовим розвитком, у колі сім'ї тощо (7).

Перший ступінь інтегрованої форми навчання – це залучення дітей з особливими освітніми потребами до спеціальних класів (груп) у звичайних закладах освіти (6). Інший етап інтеграції відбувається тоді, коли дитина, навчаючись у звичайних освітніх умовах, відвідує частину занять педагогів-дефектологів (5) або навчання дитини у звичайному класі поєднується з індивідуальними (груповими) заняттями, які проводять фахівці-дефектологи на базі корекційного кабінету (4). Також прогресивною формою інтеграції є навчання такої категорії дітей у звичайних освітніх умовах, де допомога спеціаліста-дефектолога надається за необхідністю (3).

Повна форма інтеграції характерна в таких умовах, коли навчання дитини з особливими освітніми потребами проводиться весь час у звичайних освітніх умовах серед однолітків із типовим психофізичним розвитком. Навчальний процес може забезпечувати як звичайний педагог, так і педагог-дефектолог (2). Також навчання може відбуватися без допомоги фахівців (1) [4; 17].

М. Семенович, М. Прочухаєва й інші вчені виділяють умови, в яких можлива успішна реалізація в сучасній інтегрованій освіті: науково-методичне забезпечення організації процесу інтеграції; психологічна готовність до інтеграції всіх учасників

навчального процесу; дефектологічна грамотність педагогічного персоналу дошкільних і загальноосвітніх закладів; навчально-методичне забезпечення моделей інтеграції; впровадження технологічних інновацій в інтегроване навчання (бінарні заняття – робота двох учителів в одному класі); створення комфортних корекційно-розвивальних умов [14].

На основі вищезазначеного визначаються й принципи інтегрованої освіти, які розглядають інтеграцію через ранню корекцію; обов'язкову корекційну допомогу кожній дитині з особливими освітніми потребами; обґрунтований відбір дітей для інтегрованого навчання [4; 5].

У Положенні про заклад дошкільної освіти (з правками та змінами Кабінету Міністрів України № 86 від 27 січня 2021 р.) визначені типи закладів, в яких розвиток, виховання та навчання дітей відбуваються згідно з вимогами Базового компонента дошкільної освіти. У таких установах можуть навчатися діти з особливими освітніми потребами в утворених інклюзивних групах:

- дитячий садок – заклад дошкільної освіти;
- ясла-садок – заклад дошкільної освіти;
- ясла-садок комбінованого типу, до якого можуть входити групи загального розвитку, компенсального типу, інклюзивні, сімейні, прогулянкові.

Під час навчання дітей з особливими освітніми потребами, за Базовим компонентом дошкільної освіти, ураховується їхній стан здоров'я, психофізичні й інтелектуальні можливості.

Для зарахування такої категорії дітей до дошкільного закладу державного (комунального) типу з метою утворення інклюзивних груп додається висновок інклюзивно-ресурсного центру про комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку дитини [8, с. 56; 10].

15 вересня 2021 р. Урядом затверджений новий Порядок організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти (набуття чинності з 1 січня 2022 р.).

У Постанові зазначено, що для однакового доступу до отримання якісної освіти в загально-середніх освітніх закладах починається впровадження рівневої підтримки відповідно до індивідуальних потреб і можливостей дітей з особливими освітніми потребами. Такий підхід, на думку Міністра освіти й науки України Сергія Шкарлета, змінить концепцію надання освітніх послуг дітям з особливими освітніми потребами, зважаючи на їхню індивідуальну потребу в підтримці; об'єднає командну думку щодо освітньої діяльності таких учнів; створить тісну взаємодію з інклюзивно-ресурсними центрами. А згодом буде розглянуто процес фінансування відповідно до принципу «за реальною потребою».

Питання забезпечення якісною освітою дітей з особливими освітніми потребами перекладено

на органи державної влади, органи місцевого самоврядування та заклади освіти, які мають створити оптимальні умови для навчання та виховання такої категорії дітей (фінансування, професійне кадрове забезпечення, поповнення матеріально-технічної бази, перевезення учнів до закладів освіти, технічно-будівельна доступність до навчальних установ, облаштування корекційних кабінетів, відкритий дозвіл на користування інтернет-зв'язком тощо).

Розподіл учнів з особливими освітніми потребами у звичайному класі відбувається з урахуваннями визначеного рівня їхньої підтримки закладом середньої освіти. Зокрема, до класу можуть зараховувати одну дитину, яка потребує IV або V рівня підтримки (труднощі тяжкого й найтяжчого ступенів прояву); від однієї до двох дітей, які потребують III рівня підтримки (труднощі помірного ступеня прояву); від одного до трьох учнів, які потребують II рівня підтримки (труднощі легкого ступеня прояву); діти з незначними труднощами отримують підтримку I рівня; якщо заклади загальної середньої освіти в складних ситуаціях не можуть визначити рівень кваліфікованої підтримки, то пропонують батькам звертатися до інклюзивно-ресурсного центру, який надасть комплексну психолого-педагогічну оцінку розвитку їхніх дітей [9; 11].

Науковці В. Бондар і В. Золотоверх зауважують, що інтегроване навчання дітей з особливими освітніми потребами може стати альтернативною формою інклюзії. Освітня інтеграція передбачає складний, цілеспрямований процес навчання дітей з особливими освітніми потребами в системі диференційованих груп у дошкільних, повних загальних середніх та інших закладах освіти; формування інтелектуальних якостей і способів діяльності; залучення дітей до середовища однолітків із типовим психофізичним розвитком; забезпечення доступними формами навчання, враховуючи їхні психофізіологічні й розумові можливості.

Учені виділяють позитивні моменти освітньої інтеграції в умовах дошкільних і загальних середніх освітніх закладів, а саме: отримання освіти за місцем проживання; варіативність навчальних планів і програм, які є доступними й передбачають здобуття різного рівня освіти (початкового, неповного середнього, повного середнього); забезпечення навчального процесу кваліфікованим учителем (корекційним педагогом); диференційована комплектація груп (класів); проведення спільних позакласних заходів і занять (фізичне виховання, трудове навчання, уроки музики, образотворчого мистецтва тощо) з дітьми з особливими освітніми потребами й із типовим розвитком. Інтеграційна форма навчання економічно вигідна, вона потребує менших затрат і матеріальних ресурсів [1].

Висновки. На основі теоретичного аналізу матеріалів дослідження можна зробити такі висновки:

1. Проаналізовано проблемні питання становлення інтеграції в освітньому просторі у світовій й вітчизняній практиці. Ученими європейських та інших країн обґрунтовано низку чинників, які впливають на успішну інтеграцію дітей з ООП в умовах освітніх закладів: участь дітей з ООП у всіх сферах навчальної діяльності; рання інтеграція; батьківське партнерство під час навчання та виховання дітей з ООП; позитивне ставлення до інтеграції всіх учасників навчального процесу; державна підтримка тощо.

2. Визначено, що формами організації інтегрованого навчання можуть бути: звичайна група (клас) із використанням індивідуальної допомоги в корекційному (логопедичному) кабінеті (пункті); спеціальна (корекційна) група (клас) в освітніх закладах загального типу; група (клас) інтегрованого навчання.

3. Описано типи закладів, в яких розвиток, виховання та навчання дітей відбуваються згідно з вимогами Базового компонента дошкільної освіти. Навчання дітей з особливими освітніми потребами відбувається в утворених інклюзивних групах (дитячий садок – заклад дошкільної освіти, ясла-садок – заклад дошкільної освіти, ясла-садок комбінованого типу).

Розкрито, що на сучасному етапі розвитку інклюзії для отримання якісної освіти в загально-середніх освітніх закладах впроваджується рівнева підтримка відповідно до індивідуальних потреб і можливостей дітей з особливими освітніми потребами. Питання забезпечення якісною освітою перекладено на органи державної влади, органи місцевого самоврядування та заклади освіти.

4. Інтеграція дітей з обмеженими можливостями здоров'я в систему загальноосвітнього простору передбачає: соціальну й побутову адаптацію; забезпечення правом на рівний доступ до освіти; урахування ціннісних інтересів, потреб, індивідуальних, психофізіологічних, інтелектуальних можливостей; формування пізнавальної активності до навчальної діяльності; створення умов для отримання досвіду соціальної взаємодії в оточенні ровесників із типовим психофізичним розвитком; розвиток морально-культурних цінностей.

5. Інтегроване навчання має перспективні механізми вдосконалення системи навчання та виховання дітей з особливими освітніми потребами, котрі можуть доповнювати технології інклюзивної освіти.

Перспективою подальших досліджень є вивчення мовленнєвої готовності дітей із логопатологією до умов інтегрованого навчання.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бондар В.І., Золотоверх В.В. Основні підходи до впровадження інклюзивної форми навчання дітей з особливими освітніми потребами. *Інклюзивне та*

інтегроване навчання: стан, проблеми і перспективи : збірник наукових праць. Харків : ХНПУ ім. Г.С. Сковороди; «Мітра», 2019. С. 28–31.

2. Вознюк О.В. Знання і інтеграція як основа інтердисциплінарності педагогіки. *Interdyscyplinarosc pedagogiki i jej subdyscypliny* / pod red. Z. Szaroty, F. Szioska. Radom : Wydawnictwo Naukowe Instytutu Technologii Eksploatacji, 2013. С. 707–717.

3. Іванова І.Б. Наукові передумови розробки моделей інтеграції людей з особливими потребами у вищому навчальному закладі. *Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами* : Збірник наукових праць. 2011. № 8 (10). С. 2–6.

4. Лубовский В.И. Психолого-педагогические проблемы дифференцированного и интегрированного обучения. *Специальная психология*. 2008. № 4 (18). С. 11–21.

5. Малофеев Н.Н., Шматко Н.Д. Базовые модели интегрированного обучения. *Дефектология*. 2008. № 1. С. 71–78.

6. Малофеев Н.Н., Шматко Н.Д. Методические рекомендации по осуществлению интегрированного обучения в условиях массовых образовательных учреждений. 2008. 47 с. http://chetyrovka.yartel.ru/images/metod_rekom.pdf.

7. Про затвердження Критеріїв для розподілу субвенції з державного бюджету місцевим бюджетам на надання державної підтримки особам з особливими освітніми потребами та форми первинної облікової документації «Висновок про стан функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я дитини, що потребує інклюзивного навчання» та інструкції щодо її заповнення : Наказ міністерство охорони здоров'я України від 08 травня 2019 р. № 1060 / Міністерство охорони здоров'я України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0488-19#Text>.

8. Порошенко М.А. Інклюзивна освіта. Київ : ТОВ Агентство Україна, 2019. 300 с.

9. Уряд затвердив новий Порядок організації інклюзивного навчання в закладах загальної середньої освіти. *Міністерство освіти і науки України* : вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/uryad-zatverdiv-novij-poryadok-organizaciyi-inklyuzivnogo-navchannya-v-zakladah-zagalnoyi-serednoyi-osviti>.

10. Про затвердження Положення про інклюзивно-ресурсний центр : Постанова Кабінету Міністрів України від 21 липня 2021 р. № 765 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/545-2017-%D0%BF/ed20210728#Text>.

11. Про затвердження Положення про заклад дошкільної освіти : Постанова Кабінету Міністрів

України від 27 січня 2021 р. № 86 / Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/305-2003-%D0%BF#Text>.

12. Ратнер Ф.Л., Юсупов А.Ю. Интегрированное обучение детей с ограниченными возможностями в обществе здоровых детей. Москва : ВЛАДОС, 2006. 112 с.

13. Синьов В.М., Бондар В.І. Освітня інтеграція учнів з інтелектуальними порушеннями / Міністерство освіти і науки України ; Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова. Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. 398 с.

14. Семенович М.Л., Прочухаева М.М., Идеология инклюзии. Создание профессионального сообщества. *Инклюзивное образование*. 2010. № 1. С. 40–41.

15. Ainscow M. Towards Inclusive Schooling British. *Journal of Special Education*. 1997. No. 24 (1). P. 3–6.

16. Bennett J., Kaga Y. The Integration of Early Childhood Systems within Education. *International Journal of Child Care and Education Policy*. 2010. Vol. 4. P. 35–43.

17. Berdine W.H., Blackhurst A.E. An Introduction to Special Education. 2nd ed. Harper Collins Publishers, 1985. 687 p.

18. New Directions in Special Needs: Innovations in Mainstream Schools / C. Clark, A. Dyson, A. Millward, D. Skidmore. London : Cassell, 1997. 192 p.

19. Florian L. An examination of the practical problems associated with the implementation of inclusive education policies. *Support for Learning*. 1998. No. 13 (3). P. 105–108.

20. Heba Mohamed Wagih Kotb. The integration of pupils with special educational needs, from special school into mainstream school : For the degree of Ph.D. University of Leeds, School of Education, 1999. 290 p.

21. Knight B.A. Towards inclusion of students with special educational needs in the regular classroom. *Support For Learning*. 1999. No. 14 (1). P. 3–7.

22. Norwich B. Inclusion in Education from Concepts, Values and Critique to Practice from Special. *Education Re-formed Beyond Rhetoric?* / ed. H. Daniels. London : Falmer Press, 2000. 304 p.

23. Norwich B. Education, Inclusion and Individual Differences: Recognizing and Resolving Dilemmas. *British Journal of Educational Studies*. 2002. No. 50 (4). P. 482–502.

24. Spencer-Oatey H. Dauber D. What Is Integration and Why Is It Important for Internationalization? A Multidisciplinary Review. *Journal of Studies in International Education*. 2019. No. 23 (5). P. 515–534. DOI: <https://doi.org/10.1177/1028315319842346>.